

Énitőkockák

A NAGY ÉLMÉNY: AZ IDŐ

Mi az idő?

»Két esemény közti periódus« — mondja Platon. »A tudatfolyamatok szemléletének formája« — mondja Kant. »A szomjas ajak és a pohár közötti távolság, ahogy csökken vagy növekszik« — szóval az, ami a vágy és beteljesülés közt van — Guyau szerint.

»Az időt elgondolni nem tudjuk, csak megélni« — mondta Bergson.

Ennek a fogalomnak már a lényegében van valami megragadhatatlan, hiszen elsősorban azt tudjuk róla, hogy fut, száll tova... Nem csoda, ha ilyen természettel a nem egykönnyen meghatározható fogalmak közé tartozik. S a filozófusok feleletei mellé sorolhatnánk azt is, mit mond a mitológia a gyermekeit felfaló Krónosról, mit mond a szófejtés, és mit a szociológia az idő fogalmának kialakulásáról, s mit mondtak eddig a költők az idő múlásáról Anakreontól Apollinaire-ig.

*

Közbevetőleg: kimondták olyan tökéletes klasszicitással is, mint József Attila, aki egyik négy sorában a dalok magától értetődő közvetlenségével és Goethe tömörségével mondja el, amit csak a XX. század embere tudhat az időről, a mennyiségi és minőségi változásról, s arról a harmóniáról, amely ennek a változásnak a felismerésével jár.

Közeledik az én időm. Ha már annyi a kín, világot vált valóra — én nem csalódom — minden szervem óra, mely csillagokhoz igazítva jár.

Hogy is ne volna ilyen izgalmas az idő, amikor a csillagok járása és szívünk dobogása, születésünk és halálunk, a növekedés és az öregedés, az utazás és a börtön, a haladás és a maradáság mind-mind szembeötlően az idővel kapcsolatos dolgok.

Vagy gondoljunk a történelemre, amelyben hol »kizökken az idő« — Hamlet panasza szerint — és ekkor

lesz Dánia: börtön, s büzlík benne valami, hol pedig elérkezik az idők teljessége, a rohanunk a forradalomba pillanata, amikor — Petőfi tökéletes meghatározása ez a forradalomról — »százados mulasztást visszapótol egy hatalmas óra«.

És az irodalomban!

Az eposz, a regény, a dráma egyre csak az idővel birkózik: sűríti és oldja, követi és játszik vele.

De talán egyetlen műfaj sem kapcsolódik annyira az időhöz, mint éppen a film.

A film, azaz a mozgókép vonzóereje éppen abból fakad, hogy egyszerűen mozgó is meg kép is. A valóság tükrözését össze tudja kapcsolni egy szokatlan intenzitású időélménnyel.

A REGÉNYBEN

Van néhány nagy regény, amelyben úgy élvezem az idő múlását, mint csónakban, ha Tahitól csurog az ember Szentendre felé. Az idő szinte megáll, de megindulnak a dombok, a házak a fák... egy asszony mos a parton, utánunk néz, s már eltakarja a fűzfa.

Ölébe vett minket az idő. Minden elmúlik, csak mi nem, akik együtt megyünk az idővel.

Ez a legnagyobb biztonság.

... Fekete zubbonyos, szörme kucsmás lovasok itatnak egy patak torkolatánál. Kutuzov előőrsei. És a váci vonat messzi fűttyjelére most valahol egy szalonban összerendeznek... »Hol van Anna?«

Cárokat és Napóleonokat, gárdatiszteket és szenvedő asszonyokat vet ki partjára a regénybeli idő. Ők aztán ott hamarosan az elmúlás martalékává lesznek. Ezért nem illik regényben előrelapozni, mert csak gyorsítod amúgyis oly rövid sorsukat!... S mi pedig, akik a regény folyamában sodródunk, véljük: megállt velünk az idő, bent vagyunk az idő méhében, s majd csak az utolsó lapon zökken velünk a csónak neki a partnak, ahol aztán oly vészes

gyorsasággal tűnünk el mi is tolató vonatok közt, csatazajban, vagy egy fűzfa alatt. Épp olyan gyorsasággal, mint a regényhősök.

A DRÁMÁBAN

Giraudoux egyik darabjában azt kérdik: *mi a végzet?* — s így felelnek rá: *a végzet meggyorsult idő.*

Nem ismerek ennél tökéletesebb meghatározást. Ez visz legközelebb a dráma lényegéhez. Mert itt van a titka a cselekménynek is, a feszültségnek is, és annak is, amit úgy mondunk: a jellemek kibontása és sorsuk beteljesedése.

A nézőtérén az első csend — amikor nincs köhögés és nincs székre-segés —, rendszerint akkor áll be, amikor a közönség észreveszi, hogy a hős »vesztébe rohan«, avagy »lejtőre került«, illetve a hőst »elkapta a gépszíj«, »hajtja a szenvedély«, vagy amikor éppen megmoccan az a kis kő, amelyből az omlatag terepen látnivalóan lavina lesz.

*

A dráma cselekményében azt éljük át, hogy a különféle akcióknak mi a summája, azt a gyorsuló végzetet, amely beteljesedik az időben.

A királyné mulatozik a merániakkal, Ottó nő után jár, Tiborc lopni indul és sír, a békétlenek békétlenkednek, a nagyúrnak szikrát okád a vére, a király meg valahol háborúzik... Mindez együtt: egyetlen tragédia összegeződő menete, s az egyes akciókon túl felsejlik — mintegy új szereplőként — az a végzet, amely itt Gertrudist, Bánkot, Melindát, Endrét egyaránt földhöz fogja verni. Úgy is mondhatnám, a drámában már az integrálódott idő számít, az egyéni akciókból végzetté sűrűdő idő.

Gondoljunk csak a Csehov-darabokra: a Három nővére, a Cseresznyés kertre: Egy társadalom egyetemes elmúlásának vagyunk tanúi. Mintha csak egy homokóra pergetné szemeit a színpadon. Minden megállni látszik, csak az idő nem. Az álmódosásoknak és a téveteg akcióknak összege: épp a feltartóztatatlan elmúlás. S ez gyorsabb, mint a szereplők életfolyása, az az elmúlás még a legelőregőbbik szereplőt is utoléri, elevenen kerül még az is kopor-

sóba, mint a Cseresznyés kertben a vén lakáj.

A sok renyhe, ellustult, ábrándos élet mögött ez a szapora kopácsolás méri a dráma végén, hogy milyen frissen jár az idő.

Az idő általában épp olyan objektív szereplő a drámában, mint a rezonőr.

Nem csoda, hogy Shakespeare rezonőrként lépteti fel az időt, a Téli Regében, ahol az Idő: eseményeket kommentáló kórus.

*

A dráma hősei hol észlelik, hol nem, hogy benne vannak a sodrásban. Hol bevallják ezt önmaguknak, hol tagadják. Ez a kettősség gyakran jellemző azokra, akiknek sarkában a végzet: egyszerre dermedt fényben látnak mindent, s aztán belevakulnak, épp e látványba. A luciditás és a vakság könnyen együtt jár a drámákban, mint például Oidipusnál, aki szenvedélyesen nyomoz önmaga után, mert minden áron tisztán akar látni, és minden áron vak akar maradni.

Vagy hogy vígjátéki példával éljünk, az Úrhatnám polgár pontosan tudja, fillérre, hogy mennyi kölcsönt adott a grófnak soha vissza nem adásra, de azért ad neki tovább, számolatlan...

Erre szoktuk mondani, hogy a hőst »elvakítja« a szenvedély. Vakságából pedig rendszerint az következik, hogy minden tétivel akarva-akaratlan a kimenetel gyorsítását szolgálja.

Vannak, akik nem bírják ezt a gyorsulást. A gyengébb idegzetűek. Mint például Ofélia és Melinda, akiket elméjük rövidzárlata jótékonyan kikapcsol az utolsó menet fokozódó hajszájából. (Hogy ez számukra is mennyire *idő-élmény*, világosan mutatja, hogy a dráma vészterhes agitató-tételében ők immár csak dalolhatnak: átlendültek egy olyan világba, ahol nem érzik az időnek idegtépő gyorsulását, ahol számukra megállt az idő, mint egy lírai dalban.) Ők kilépnek a robogó gyorsvonatból virágot szedni. Nem ér a nevük. Összetörnek.

*

Az abszolút tisztánlátás csak a néző privilégiuma. A néző pontosan

látja, hogyan lesz az elinduló kavicsból lavina. Az események gyorsuló iramában csak a néző látja meg a szükségszerűt: a logikát.

A színpad az a hely, ahol az okot feltartóztathatatlannal követi az okozat.

Mondhatni: láncreakciószerűen.

*

Mi a végzet? A meggyorsuló idő.
És akkor mi az élet?

Talán a lelassított végzet, ahol üresjárat, unalom, alvás, megszokás és közöny lassú égésre ítéli az esedékes katasztrófát.

A mindennapi élet úgy örül, mint az isten malma. Lassan. Legalábbis: viszonylag lassan.

A dráma gépezete pedig úgy jár, mint egy ördögmotolla. Vagy ahogy az Oidipus-dráma modern francia változatának címe mondja: »machine infernale«.

A FILMBEN

Postakocsi, benne ül a hősünk, kocognak a lovak. A kocsis mellett a trombitás ráérően fújja. Vágás. Az üldözők, valahol messze, lórakapnak. Hajrá! Vágás. Lovakat vált a postakocsi. A kocsmáros akadékoskodik. Hősünk közben a szép csaplárnéval enyeleg. Vágás. Az üldözők lovainak patái alatt csak úgy röpül a föld... Vágás. Egy kanyarodóban valaki felhúzza puskája kaskását. Feltűnik az első üldöző. Lövés!

...És így tovább. Az eseményeknek ez a képlete csak filmben érvényes, és igen sok film él vele. Mi ez a képlet?

Mindenkinek van valami célja, mindenki igyekszik feléje, különféle gyorsasággal. Minden egyes akciónak észrevehetően más a tempója. S ezekből az állandó tempóváltásokból alakul ki a film ritmusa.

A legfordulósabb csomót, az egy-másba gubancolódo életet tárja fel a film, szálát szál mellett, ahogy gombolyodik, gyorsabban vagy lassabban a párkák guzsalyáról.

*

Az az érdeklődés, amely a moziban szép egy sorban összehozza az igényes és a kevésbé igényes nézőt, nyilvánvalóan nem abból fakad,

ami filmekben irodalom. A bestsellerekből készült sikerültebb filmeket megnézi az is, aki finnyásabb annál, hogysem regényben elolvassa őket. És a Vörös és feketét viszont megnézik azok is, akiket eluntatna különben Stendhal műve.

Persze, sok oka van annak, hogy a film általában szélesebbkörű érdeklődést kelt, mint amekkorát a benne levő irodalmi mag keltene — könyvben. A sok ok közül egyet hadd említsek itt: a film vállalkozott arra, hogy szemünk láttára elemezze, miféle akciókból szövődik össze egy-egy esemény. Anatómiai leckét ad az életről, menet közben, az izmok mozdulásáról. Valahogy úgy, hogy József Attila a Duna sodrában meglátta a habok ütköző erejét.

S talán nem vetem el túlságosan a súlykot, ha azt mondom, hogy a modern ember számára a társadalomban ütköző erők analízise — pláne mozgásuk közben — legalább olyan izgalmas látvány, mint volt valamikor a polgárság számára a lelki jelenségek analízise.

*

Nem véletlen, hogy évszak és az időjárás szinte soha el nem hanyagolható körülmény, egy film megcsinálásánál. Hiszen a csillagok és a meteorológiai jelentések periódikus változásai tanítottak kezdetben az idő múlására és mérésére, s ezek bejátszáinak ma is minden időlélménybe.

Ezért nem szakadhat el ezektől a film.

*

Talán ezzel függ össze: a legtöbb film befejező képében a hős beolvad egy kozmikusabb képbe. A filmek utolsó képe ritkán műtermi felvétel. Rendszerint »külső«. A szerelmesek nekivágnak a világnak, gyalog, lóháton vagy vonaton. Avagy a nő eltűnik a sötét éjszakába. Avagy csak a felhőket látjuk, ahogy szállnak elfelé. Vagy egy víztükröt, elülő hullámokkal...

A hősök túllépnek a horizonton. A régi görög azt érezné: Krónos megint felfalta gyermekeit. Egyszóval: múlik az idő.

HUBAY MIKLÓS